

Nemzeti hovatartozását tekintve az emberiség számottevő része kisebb-szebbi helyzetben él. Ha figyelembe vesszük a kisebbségek specifikus helyzetét, különösen tünik, hogy ennek a körülménynek egyes tudományágak gondolkodásában a pszichológia, szociálpszichológia, szociológiára alig szentelnek figyelmet. Pedig a kisebbségi sors — a hátrányos gazdasági, kulturális, jogi, politikai helyzet — amelynben az emberiség jelentős hányada csúszkál, megannyi izgalmas kérdést vet fel az említett tudományágak szempontjából. Más tudományágak között a történelem, néprajz, nyelvészet, irodalomtudomány, jogtudomány, alkalmanként foglalkoznak ugyan a nemzetiségek helyzetének különböző vonatkozásaival, de a kisebbségek iránti érdeklődés általában nem jellemző irányultságukra, szemléletmódjukra. Talán csak a publicisztikában és a hírközvetítésben szerepel a nemzetiségi kérdés annyit, amennyit sejtnei engedi a kisebbségek helyzetének megoldatlanságából fakadó társadalmi problémák reális méreteit és jelentőségét.

A napi politikai hírekből sem maradhatnak el az írek, örmények, baszkok, szlávok, albánok, kurdok, tatárok stb. megemlékezéseivel kapcsolatos „udósítások”. Gyakran kerülnek szóba a kisebbségek a különböző államok és népek közötti súrlódások kapcsán is. Ezekből a szűkszavú híradásokból is kitűnik, hogy a nemzetiségi kérdés amelyet annyszor és annyifelé nyitványítottak már megoldottak, lezártak, és söpörtek volna a „történelem lomtárába”, újra meg újra felbukkannak, olvanyíra, hogy az etnikai tudat förtéződése szinte járványként terjed szerte az egész világon. És valóban, a nemzeti és nemzetiségi érzések, indulatok mintha új erőre kapnának mindenütt, ahol különböző nyelvű és kultúrájú eltérő társadalmi, gazdasági fejlettségű népek, népcsoportok, élnek együtt, egy államban. A történelem során kialakult államok határai pedig általában nem esnek egybe a különböző nyelvek, etnikumok, kultúrák határaival. Olyan államot pedig elvéve sem találunk, amely nem a különböző népcsoportok etnikumok, kisebbségeinek a gazdasági, katonai és politikai uralmát építi volna fel. Az etnikai problémák jelentkezésével így csaknem mindenütt szembe kell néznie az emberiségnek.

Kétségtelen, hogy a nemzetiségi mozgalmak iránt világszerte megnövekedett érdeklődés viszonylag új keletű jelenség. Maga a nemzetiségi kérdés azonban korántsem az igen hosszú múltra tekint vissza. Az etnikumok „öntudatra ébredése” és „önállásúvá válása” amire felgyelhetünk napjainkban, csak új formában és megvilágításban tárja elének az emberi történelem mélyen rejlő összefüggéseit, az emberiség nemzeti alapon való gazdasági-politikai társulási formáinak elmentmondásait és megoldatlanságait. A nemzetiségi megmozdulások szervezésére az etnikai történelmi folyamatok, amelyek a középkor utolsó századaiktól napjainkig tart, a amely folyamat — a nemzetiségi kérdés eltérő jelenkezési formái és megoldási módszerei ellenére — lényegét tekintve mindenütt a társadalmi-gazdasági egyenjóság megszerzése és a teljes nemzetiségi egyenjóság megvalósítása irányába tart. A kisebbségek eltérő gazdasági, kulturális helyzete, történelmi múltja, strukturális megoszlása, számbeliisége, valamint a demokrácia szintje, a helyi politikai partvnyak stb. miatt a nemzetiségi mozgalmaknak széles skálája van: egyes közösségek

A tudomány fehér területei

A NEMZETISÉGGUTATÁS PSZICHOLÓGIAI LEHETŐSÉGEI

ben a kisebbségek csak „karnyújtásnyira” vannak a teljes gazdasági szabadság kivívásától, másrészt viszont — és sajnos ez a gyakoribb — az etnikai csoportok pusztá megmaradásáért folvik a harc.

A nemzetiségi mozgalmak esélyeit illetően a múlt keserű tapasztalattal szolgál. A nemzeti államok létrejötte idelein a nemzeti kizárólagosságot hirdető ideológiák nemcsak hogy háttérbe szorították a kisebbségeket de gyakran kényszeres asszimilációjukra, sőt fizikai megsemmisítésükre törekedtek. A nemzetiségi kérdés ebben az időben „az uralkodó nemzet oldaláról úgy jelenkezik — írja János Oszkár, e kérdéskör avatott szakértője — mint törekvés az alávetett nemzetiség végleges beolvadására, teljes nyelvi és kulturális felszívására asszimilálására; a másik oldalon — az alávetett nemzetiség oldaláról — mint törekvés nemzetiségi egyenlőség megteremtésére, melynek végső célja a nemzetiség fejlődésének szabad biztosítása, vagy a régi állam keretén belül, vagy új államigazgatás alatt. (A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Gondolat, Budapest, 1986. 91. old.) Ebből a küzdelemből végül is a jelentős túlsúlyú rendkezelő, a katonai és politikai hatalmat kezükben tartó népek kerültek ki győztesen, melynek eredményeként egyre nagyobb erősebb államalakulatok jöttek létre. Mindez, történéseink állítása szerint, „észrevétel nélkül fészódott le” a történelem távoli korszakaiban.

Kelet- és Közép-Európában az elmaradt gazdasági fejlődés s más történelmi okok következtében két-háromszáz éves késést mutat ez a folyamat. A nemzeti mozgalmak itt is ugyanarra az ideológiára támaszkodtak, amely a nagy nyuati nemzeti államok hajdani egyesülését szolgált. Az erőszakos és kíméletlen beolvadási politika a jelentős létszámú, s már nemzeti öntudatra ébredt kisebbségeknek paradox reakciókat váltott ki: elszakadásra, az államszervezet felbontására sarkallta őket. S miután a gazdasági-társadalmi fejlődés elmentmondásai a végsőkig éleztek a nemzeti-nemzetiségi ellentéteket, a Habsburg-monarchia széthullott. A Duna-táji nemzetiségi problémák azonban az utódállamokban is megmaradtak. Sőt az erőszakot határrendezések után amelvéltek, most más néptömegek kerültek kisebbségi sorsba, a kitelepítések, lakosságcsere feloldásra vonások, megfélemlítések révén a kisebbségek felszámolásának még kíméletlenebb és fájalmasabb időszakok következtek, mint bármikor ezeltől.

Szerencsére mindez már a múlté. A sérelmek kárvallottaiiban azonban ez a múlt még elevenen áll. Annál is inkább, mivel a történelem adta új keretek és merev irányelvek a demokrácia megerősödésének és a nemzetiségi jogegyenlőségnek egészen a legutóbbi időkig nem nagyon kedveztek. Ennek megfelelően néhány országban jelentős szerenhez íuthatnak a nemzetiségellenes politika hazadói.

A feudális nemzetiségpolitikának ezek a kései képviselői mindenütt attól félnek, hogy a demokratikus jogok kiterjesztése, az egyenjóság és egyenrangú

ság maradéktalan érvényesülése a nemzetiségek önállóságához, netán elszakadásához vezethet. E főbbiák miatt képtelenek feladni, hogy a demokrácia felé való közeledés szükségszerűen csökkenteni a nemzetek és nemzetiségek közti súrlódások lehetőségét, s hogy a teljes nemzetiségi jogegyenlőség megvalósulásával az etnikai tudat elveszti mai érzelmi mobilizáló erejét, hogy helyette az emberek gazdasági jellegű társulásainak és kulturális integrációjának más formái, dimenziói kerüljenek előtérbe.

Amikor a társadalomtudományok, s közöttük elsősorban a pszichológia lehetőségeiről, irányultságáról, illetve bizonyos emberi sorsproblémákkal szembeni „érzékenységről” beszélünk, természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezeket a történelmi előzményeket, sem pedig Közép- és Kelet-Európa szellemi életének egyéb jellemzőit. Már csak azért sem, mert mint ismeretes, a dogmatikus szemléletmód miatt egyáltalán magának a pszichológiának a művelésére sem nyitott sokáig lehetőség, s voltaképpen meg ma sem tűltheti be igazán sokféle vállalható szerepét. Ha ehhez hozzátesszük azt is, hogy a nemzetiségi kérdés jelellt éppen a közélet legfőbb tabutémái közé tartozott csaknem napjainkig, sőt némely környező országban annak tekintik még ma is, a nemzetiségkutató témaköréről való vonatkozás és elhatárolás még értetőbbé válik.

A gazdasági és politikai válság leküzdése azonban Közép- és Kelet-Európában is elkerülhetetlenné teszi a demokratizálási kérdés felszínre kerülését. Nemcsak gazdasági, jogi és politikai vonatkozásban, hanem a társadalomtudományok lehetőségei területén is vizsgálódási tárgyként is.

Az etnikumok „öntudatra ébredésével, a nemzetiségi mozgalmak fölerősödésével kapcsolatos jelenségek fényt vehetnek a történelem mélyén rejlő mozgástóllyamatokra.

Viszonylagos elszigeteltségük következtében az etnikai csoportok az anyanyelvnek és nemzeti kultúrának olyan archaikus rétegeit őrzik, amelyek az anyanemzet kultúrájában már nem találhatók meg. Ezek feltárásában a néprajz és nyelvészet mellett a pszichológia is érdekelt lehet.

A gazdasági-politikai integráció erősödésével megnövekednek a kisebbségi közösségek beolvadásának, széthullásának az esélyei. Mintegy érzelmi válaszcsoportként megfigyelhető ugyanakkor az etnikai közösséggel való szorosabb azonosulás vágya is. Az ezzel kapcsolatos pszichológiai vizsgálatok fényt deríthetnének a csoportmegmaradás, közösségszerződés, identitásválság rejtett szabályszerzőseire.

Hogyan mennek végbe az integrációs és dezintegrációs folyamatok többnyelvű környezetben, különböző feltételek mellett? Hogyan változik és alakul a kisebbségekben, diaszpórákban élők gondolkodás- és magatartásmódja? Milyen sajátos problémákat vet fel az asszimiláció? Megannyi izgalmas kérdés a pszichológia számára.

A nemzetiségek, sajátos helyzetüknél fogva, lehetőséget nyújtanak specifikus lélektani folyamatok és jelenségek vizsgálatára is. Erre az ad módot és lehetőséget, hogy a nemzetiségi mozgalmakra jellemző gazdasági-történelmi-politikai folyamatok természetesenrleg mindenütt hasonló lelki jelenségeket váltanak ki, hasonló pszichés habitusokkal járnak együtt. Ezek a lelki jelenségek és pszichés habitusok a nemzetiségi mozgalom fontos, tisztázásra váró tényezői.

A kisebbségekben élők csaknem mindenütt a világon szűkebben vannak a nemzetiségi kultúrájukat apó, etnikai identitásuk fenntartásában kulcsszerepet játszó intézményeknek (kiadók, színházak, iskolák — beleértve az anyanyelvű oktatást az óvodáktól az egyetemig —, rádió, TV, tudományos műhelyek, gazdasági szervezetek stb.). Megfelelő intézmények hiányában az etnikai közösségek számára megnehezülté válik a társadalmi fölemelkedés, ami az etnikai közösség anyagi-kulturális stagnálásához, a kisebbség deklaszálódásához vezet. Az etnikai közösségek jellemző strukturális aránytalanságok, a deklaszálódás a kisebbségek nemzetadataban áthatatlanul torzúlsókhöz vezetnek, komplexusokat gyakran nyeznek. Ezek a komplexusok gyakran együtt járnak a kisebbségek stigmatizálásával, megbélyegzésével. A pszichológia minden bizonnyal sok mindent tudna mondani ezeknek a jelenségeknek a természetéről.

A nemzetiség egyik legfőbb sajátossága, hogy kényszerítő körülmények hozza létre és tartja fenn. Ahhoz, hogy a kisebbségi helyzetnek ez a kényszerjellege megszűnjön, hogy a kisebbségek a történelem adta új keretek között otthon érezhessék magukat, ki kell harcolniuk nemzetiségi jogaikat. Ez a harc azonban igen kockázatos, tragikus következményekkel járhat számukra. Jogaikért harcolva ugyanis bármikor szembe találhatják magukat olyan vádakkal, hogy „autonómia követelnek”, „kifele gravitálnak”, „idegen ügyöknök szolgálatában állnak”, „törekvésükkel felbomlasztják az államközösséget”, „nemzeti türelmetlenséget szítanak” stb. Ilyen kohló vádakkal és konstruált perekkel — amelyek ellen a kisebbségeknek nincs semmi garanciája — a kisebbségi közösségek teljes mértékben paralizálhatók. Kiszolgáltatottság- és tehetetlenségérzésükből fakadóan a kisebbségek pszichés habitusának legfőbb jellemzője a túró, szenvedő, rezignált magatartás. Arckifejezésük, beszédmódjuk az üldözött emberek bizalmatlanságára vall. Sohasem mernek nyíltan, szabadon beszélni érzéseikről, gondjaikról. Jövőjükét illetően tele vannak kétségekkel, szorongással, félelemmel. Mindenkin elleneséget látnak...

A pszichológiára vár annak tisztázása, hogy ez az elterjedt és mentális lelki egészségük és sorszerződésük szempontjából milyen következményekkel jár. Számos megfigyelés arra vezet, hogy hajlamosabbak a depresszióra, elmebetegségekre, öngyilkosságra.

Es sorolhatnánk tovább a pszichológia lehetséges vizsgálati területeit az etnikai-kulturális folyamatok elemzésétől az összehasonlító nemzetkaraktológiai vizsgálatokig. A pszichológiára azonban legfőképpen annak bizonyítása várna, mennyire nincs az emberek mindennapi életében gyökere, alapja a népeket, nemzeteket és nemzetiségeket egymástól elválasztani, nem ritkán egymással szembe fordítani szándékozó ideológiának és politikának.